

**AKSIYALAR VA OBLIGATSIYALAR BOZORI. HOSILAVIY
QIMMATLI QOG‘OZLAR**

Samarqand iqtisodiyot va servis institute

Bank-moliya xizmatlari fakulteti Mk-424

guruh talabasi: Mirzayev Abdulla

Fan nomi: Portfel nazariyasi va moliyaviy bozorlar

O‘qituvchi: Muhammadova.Zarina

Annotatsiya

Ushbu maqola aksiyalar va obligatsiyalar bozorining iqtisodiyotdagi o‘rni va ahamiyatini tahlil qiladi. Unda kapital bozorining rivojlanishi mamlakat iqtisodiy o‘sishi va investitsion faollikni rag‘batlantirishdagi roli ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, hosilaviy qimmatli qog‘ozlar, ularning moliyaviy instrument sifatidagi xususiyatlari, xatarlarni boshqarish va spekulyatsiya qilishdagi imkoniyatlari atroflicha o‘rganiladi. Maqola an’anaviy qimmatli qog‘ozlar va hosilaviy instrumentlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni hamda ularning bozor samaradorligini oshirishdagi salohiyatini yoritadi.

Kalit so‘zlar: Aksiyalar, Obligatsiyalar, Kapital Bozori, Hosilaviy Qimmatli Qog‘ozlar, Moliyaviy Bozor, Investitsiya, Xatar Boshqaruvi, Derivativilar

Abstract

This article analyzes the role and significance of stock and bond markets in the economy. It examines the contribution of capital market development to national economic growth and the stimulation of investment activity. Furthermore, derivative securities, their characteristics as financial instruments, and their capabilities in risk management and speculation are thoroughly investigated. The paper also highlights the interrelationship between traditional securities and derivative instruments, as well as their potential to enhance market efficiency.

Keywords: Stocks, Bonds, Capital Market, Derivative Securities, Financial Market, Investment, Risk Management, Derivatives

Аннотация

Данная статья анализирует роль и значение рынков акций и облигаций в экономике. В ней рассматривается вклад развития рынка капитала в национальный экономический рост и стимулирование инвестиционной активности. Кроме того, подробно исследуются производные ценные бумаги, их характеристики как финансовых инструментов, а также их возможности в управлении рисками и спекуляциях. Статья также освещает взаимосвязь между традиционными ценными бумагами и производными инструментами, а также их потенциал для повышения эффективности рынка.

Ключевые слова: Акции, Облигации, Рынок Капитала, Производные Ценные Бумаги, Финансовый Рынок, Инвестиции, Управление Рисками, Деривативы

Kirish

Qimmatli qog'ozlar bozori zamonaviy iqtisodiyotning ajralmas qismi bo'lib, kapitalni safarbar etish va investitsiyalarni yo'naltirishda markaziy rol o'ynaydi. Bu bozor kompaniyalar va hukumatlarga mablag' jalb qilish imkoniyatini taqdim etsa, investorlarga daromad olish va boylikni oshirish uchun turli vositalarni taklif etadi. Ushbu bozorning samarali faoliyat yuritishi iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, korxonalarni moliyalashtirish va aholi farovonligini oshirish uchun muhim ahamiyatga ega. Qimmatli qog'ozlar bozori birlamchi va ikkilamchi bozorlardan tashkil topgan bo'lib, birlamchi bozor yangi chiqarilgan qimmatli qog'ozlarni (masalan, IPOlar va davlat obligatsiyalari) joylashtirishga xizmat qilsa, ikkilamchi bozor mavjud qimmatli qog'ozlarning savdosini ta'minlaydi [6]. Ushbu bozorning asosiy vositalari aksiyalar va obligatsiyalar hisoblanadi, ular o'zining mohiyati, risk darajasi va daromad olish mexanizmlari bilan bir-biridan farqlanadi [1], [2], [4]. Aksiyalar kompaniyadagi mulkchilik ulushini ifodalab, ularning egalari kompaniya foydasidan dividendlar olish va kapital o'sishidan foyda ko'rish imkoniyatini beradi, shuningdek, kompaniya boshqaruvida ovoz berish huquqini taqdim etadi [1], [2], [4]. Aksiyalar yuqori likvidlikka va uzoq muddatli sezilarli daromad olish salohiyatiga ega bo'lsa-da, ular bozorga bog'liq yuqori risk va noaniq daromadlar bilan tavsiflanadi [2]. Obligatsiyalar esa kompaniyalar yoki hukumatlar tomonidan chiqariladigan qarz majburiyatlari bo'lib, investorlarga belgilangan muddat davomida muntazam foiz to'lovlari (kuponlar) va muddat tugagandan so'ng asosiy summaning qaytarilishini kafolatlaydi [1], [2], [4]. Obligatsiyalar odatda aksiyalarga nisbatan pastroq riskli hisoblanadi va barqaror, bashorat qilinadigan daromadni taklif etadi, shuningdek, kapitalni saqlash va portfelni diversifikatsiya qilish uchun samarali vosita bo'lib xizmat qiladi [2]. Investorning riskka toqatliligi va moliyaviy maqsadlariga qarab, aksiyalar va obligatsiyalarni o'z ichiga olgan diversifikatsiyalangan portfelni shakllantirish optimal yechim hisoblanadi [2], [4]. O'zbekiston qimmatli qog'ozlar bozori ham ushbu global tendensiyalarga mos ravishda rivojlanib bormoqda, uning iqtisodiyotdagi ulushi va savdo hajmlari ortib bormoqda [5].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Qimmatli qog'ozlar bozori va uning asosiy vositalari bo'lgan aksiyalar hamda obligatsiyalar zamonaviy moliya nazariyasi va amaliyotining markaziy o'rganish obyekti hisoblanadi. Ushbu sohadagi ilmiy izlanishlar kapital bozorlarining samaradorligini oshirish, investorlar xulq-atvorini tushunish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan. Adabiyotlarda aksiyalar va obligatsiyalar

o'rtasidagi farqlar nafaqat ularning huquqiy maqomi, balki risk-daromad nisbati, likvidlik va investorlarning moliyaviy maqsadlariga ko'ra ham chuqur tahlil qilinadi. Bir qator mualliflar aksiyalarni kompaniyadagi mulkchilik ulushini ifodalovchi vosita sifatida ko'rib chiqib, ularning egalariga dividendlar, kapital o'sishi va boshqaruvda ovoz berish huquqini berishini ta'kidlaydilar [1], [2], [4]. Bu mulkchilik tabiati ularni yuqori riskli, ammo uzoq muddatli sezilarli daromad olish salohiyatiga ega investitsiya vositasi sifatida belgilaydi. Bozor o'zgaruvchanligi va kompaniya faoliyatiga bog'liqlik daromadlarni noaniq qilib, investorlardan yuqori riskga toqatlilikni talab etadi [2]. Shu bilan birga, aksiyalarning yuqori likvidligi va kapitalni jalb qilishdagi muhim roli ularni kompaniyalar uchun asosiy moliyalashtirish manbai, investorlar uchun esa boylikni oshirishning dinamik vositasi sifatida ko'rsatadi. Obligatsiyalar aksiyalardan farqli o'laroq, qarz majburiyatlari sifatida tahlil qilinadi. Adabiyotlarda ular kompaniyalar yoki hukumatlar tomonidan chiqariladigan, investorlarga belgilangan muddat davomida muntazam foiz to'lovlari (kuponlar) va muddat tugagandan so'ng asosiy summaning qaytarilishini kafolatlaydigan vosita sifatida ta'riflanadi [1], [2], [4]. Ular odatda aksiyalarga nisbatan pastroq riskli hisoblanib, barqaror, bashorat qilinadigan daromadni taklif etadi. Bu xususiyatlari ularni kapitalni saqlash, daromad oqimini ta'minlash va portfelni diversifikatsiya qilish uchun samarali vosita qiladi [2]. Tadqiqotlar obligatsiyalarning inflyatsiya va foiz stavkalari o'zgarishiga sezgirligini ham ko'rib chiqadi, bu esa ularning risk profilini murakkablashtiradi. Diversifikatsiyalangan portfelni shakllantirish investorning riskga toqatliligi va moliyaviy maqsadlariga qarab optimal yechim sifatida keng muhokama qilinadi [2], [4]. Qimmatli qog'ozlar bozorining tuzilishi va ishtirokchilari adabiyotlarda keng yoritilgan. Bozorning birlamchi va ikkilamchi bozorlarga bo'linishi yangi kapitalni jalb qilish hamda mavjud qimmatli qog'ozlar savdosini ta'minlashdagi funksional farqlarni aks ettiradi. Emittentlar, investorlar, brokerlar va fond birjalari kabi asosiy ishtirokchilarning o'zaro munosabatlari bozor samaradorligi va likvidligini belgilaydi. Brokerlarning roli, masalan, Freedom Finance yoki Interactive Brokers kabi platformalarning bozorga kirishni osonlashtirishi va savdo hajmlarini oshirishdagi ahamiyatini ko'rsatadi. Hosilaviy qimmatli qog'ozlar (derivativlar) qimmatli qog'ozlar bozorining murakkab, ammo muhim segmentini tashkil etadi. Ular to'g'ridan-to'g'ri mulkchilik yoki qarzni ifodalamas-da, qiymati asosiy aktivlarning (aksiyalar, obligatsiyalar, valyutalar, tovarlar) narxidan kelib chiqadi. Adabiyotlarda opsionlar, fyucherslar, svoplar va forvardlar kabi derivativ turlari, ularning narxlanish mexanizmlari hamda risklarni boshqarish, spekulyatsiya yoki arbitraj imkoniyatlaridan foydalanishdagi qo'llanilishi atroflicha o'rganiladi. Derivativlar yuqori moliyaviy bilim va risklarni tushunishni talab qilsa-da, portfelni himoyalash (hedging) va bozor samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ularning murakkabligi va yuqori leveraj imkoniyatlari tufayli yuzaga kelishi mumkin bo'lgan tizimli risklar ham

akademik muhokamalarning asosiy mavzularidan biridir. Investitsiya strategiyalari va risklarni boshqarish masalalari adabiyotlarda keng tahlil qilinadi. Diversifikatsiya, ya'ni turli aktiv sinflariga (masalan, aksiyalar va obligatsiyalar) investitsiya qilish orqali risklarni kamaytirish strategiyasi ko'plab tadqiqotlarda optimal yechim sifatida ilgari suriladi [2], [4]. Fundamental va texnik tahlil usullari, stop-loss buyruqlari va portfelni muntazam qayta muvozanatlash kabi risklarni boshqarish vositalari ham investorlarga bozor o'zgaruvchanligiga qarshi turishda yordam beradi. O'zbekiston qimmatli qog'ozlar bozori so'nggi yillarda akademik tadqiqotlar diqqat markazida. Jurabek Sheratovning 2020-yildan keyingi davrni qamrab olgan tadqiqoti bozorning rivojlanish tendensiyalarini, YaIMdagi ulushini va "Toshkent" Respublika Fond Birjasi savdo hajmlarini tahlil qiladi [5]. Tadqiqotga ko'ra, bozorning YaIMdagi ulushi 2015-2022 yillarda 1% dan past bo'lib qolgan, ammo savdo hajmlari sezilarli darajada o'sgan, bu uning salohiyati va faollashuvini ko'rsatadi [5]. Xususan, 2021-yildan keyin kuzatilgan o'sish faol rivojlanish choralari, infratuzilma yaxshilanishlari va qonunchilikdagi o'zgarishlar bilan bog'liq. Bank sektori qimmatli qog'ozlarining yuqori investitsion jozibadorligi va bozorning iqtisodiyotga bo'sh turgan mablag'larni jalb qilishdagi asosiy funksiyasi ham ushbu tadqiqotda muhim o'rin tutadi [5]. Bu tahlillar O'zbekiston bozorining o'ziga xos xususiyatlari va kelajakdagi rivojlanish istiqbollari tushunish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu akademik maqola qimmatli qog'ozlar bozori, uning asosiy vositalari bo'lgan aksiyalar va obligatsiyalar, shuningdek, hosilaviy qimmatli qog'ozlarning nazariy va amaliy jihatlarini chuqur tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, asosan deskriptiv, analitik va qiyosiy tadqiqot yondashuvlariga asoslanadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi kapital bozorlarining murakkab mexanizmlarini tushunish, turli qimmatli qog'ozlar o'rtasidagi farqlarni aniqlash, ularning iqtisodiyotdagi rolini baholash va O'zbekiston qimmatli qog'ozlar bozorining hozirgi holati hamda rivojlanish tendensiyalarini yoritishdan iborat. Maqolani tayyorlash jarayonida ma'lumotlar to'plashning asosiy usuli sifatida keng qamrovli adabiyotlar tahlili qo'llanildi. Bu tahlil xalqaro va mahalliy miqyosdagi ilmiy maqolalar, monografiyalar, darsliklar, moliyaviy hisobotlar va ekspert xulosalarini o'z ichiga oldi. Xususan, qimmatli qog'ozlar bozorining umumiy tuzilishi, ishtirokchilari va funksiyalarini yoritishda zamonaviy moliya nazariyasiga oid manbalar asos qilib olindi. Aksiyalar va obligatsiyalarning mohiyati, turlari, risk-daromad nisbati va investorlar uchun ahamiyatini tahlil qilishda esa so'nggi yillarda chop etilgan ilmiy ishlar [1], [2], [4] diqqat markazida bo'ldi. Bu manbalar aksiyalar kompaniyadagi mulkchilik ulushini ifodalovchi, yuqori riskli, ammo sezilarli daromad olish salohiyatiga ega vosita ekanligini, obligatsiyalar esa qarz majburiyati bo'lib, barqaror va bashorat qilinadigan daromadni ta'minlovchi pastroq riskli vosita ekanligini ta'kidlaydi. Ushbu farqlarni chuqur tushunish maqolaning asosiy

bo'limlaridan birini tashkil etdi. Hosilaviy qimmatli qog'ozlar (derivativlar) bo'limini shakllantirishda ularning turlari (opsionlar, fyucherslar, svoplar), narxlanish mexanizmlari va risklarni boshqarish, spekulatsiya hamda arbitraj strategiyalaridagi qo'llanilishi bo'yicha mavjud adabiyotlar sintez qilindi. Bu murakkab moliyaviy vositalarning nazariy asoslari va amaliy tatbiqlari bo'yicha xalqaro tajriba o'rganilib, ularning bozor samaradorligini oshirishdagi roli va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan tizimli risklar baholandi. Investitsiya strategiyalari va risklarni boshqarish masalalarini tahlil qilishda portfelni diversifikatsiya qilish [2], [4], fundamental va texnik tahlil usullari, shuningdek, stop-loss buyruqlari kabi vositalarning nazariy asoslari va amaliy ahamiyati o'rganildi. Bu bo'limda investorlarning moliyaviy maqsadlari va riskga toqatliligi asosida optimal investitsiya yechimlarini shakllantirishga qaratilgan yondashuvlar sintez qilindi. O'zbekiston qimmatli qog'ozlar bozorining holati, rivojlanish tendensiyalari va istiqbollari tahlil qilishda ikkilamchi ma'lumotlar tahlili muhim o'rin tutdi. Xususan, Jurabek Sheratovning 2020-yildan keyingi davrni qamrab olgan tadqiqoti [5] asosiy manbalardan biri bo'ldi. Bu tadqiqotda bozorning YaIMdagi ulushi, "Toshkent" Respublika Fond Birjasi savdo hajmlari va sektorlar bo'yicha bitimlar tahlil qilingan. Sheratovning ishi [5] O'zbekiston qimmatli qog'ozlar bozorining 2015-2022 yillardagi rivojlanish dinamikasini, xususan, 2021-yildan keyin kuzatilgan sezilarli o'sishni, shuningdek, bank sektori qimmatli qog'ozlarining yuqori investitsion jozibadorligini ko'rsatadi. Ushbu ma'lumotlar asosida O'zbekiston bozorining o'ziga xos xususiyatlari, uning iqtisodiyotga bo'sh turgan mablag'larni jalb qilishdagi funksiyasi va kelajakdagi rivojlanish istiqbollari baholandi. Tadqiqotda qo'llanilgan analitik yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi: 1. Konseptual tahlil: Qimmatli qog'ozlar bozorining asosiy tushunchalari, aksiyalar, obligatsiyalar va hosilaviy qimmatli qog'ozlarning ta'riflari, xususiyatlari va funksiyalarini aniqlash hamda tizimlashtirish. 2. Qiyosiy tahlil: Aksiyalar va obligatsiyalar o'rtasidagi farqlarni (risk, daromad, huquqlar, muddat) aniq ko'rsatish, shuningdek, turli derivativ turlarining o'ziga xos xususiyatlarini solishtirish. 3. Sintetik tahlil: Turli manbalardan olingan ma'lumotlarni birlashtirib, qimmatli qog'ozlar bozori va uning vositalari haqida yaxlit va tizimli tasavvur hosil qilish. 4. Trend tahlili: O'zbekiston qimmatli qog'ozlar bozorining o'tmishdagi va hozirgi rivojlanish tendensiyalarini aniqlash, kelajakdagi istiqbollari prognoz qilish. Ushbu metodologiya maqolaning har bir bo'limida ko'tarilgan masalalarni ilmiy asosda, tizimli va izchil yoritishga imkon berdi. Tadqiqotning asosiy cheklovi birlamchi ma'lumotlarni (masalan, investorlar yoki bozor ishtirokchilari bilan intervyular) to'plashga qaratilmaganligi bo'lib, mavjud ikkilamchi ma'lumotlar va adabiyotlar tahliliga tayanilganidir. Shunga qaramay, tanlangan metodologiya qimmatli qog'ozlar bozorining murakkab jihatlarini har tomonlama tushunish va tahlil qilish uchun yetarli asos yaratadi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot qimmatli qog'ozlar bozorining zamonaviy iqtisodiyotdagi markaziy rolini, kapitalni safarbar etish va investitsiyalarni yo'naltirishdagi ahamiyatini atroflicha tahlil qildi. Aksiyalar va obligatsiyalar o'rtasidagi fundamental farqlar, ularning risk-daromad nisbatlari va investorlar uchun ahamiyati yoritilib, diversifikatsiyalashning muhimligi ta'kidlandi. Hosilaviy qimmatli qog'ozlarning murakkab mexanizmlari, risklarni boshqarish va spekulyatsiya imkoniyatlari ko'rib chiqildi. O'zbekiston qimmatli qog'ozlar bozorining rivojlanish tendensiyalari, uning iqtisodiyotdagi ulushi va kelajakdagi istiqbollari baholandi. Bozorning yanada samarali faoliyat yuritishi va investitsion jozibadorligini oshirish uchun tizimli islohotlar zarurligi xulosa qilindi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Mana sizning talablaringizga javob beradigan 7 ta haqiqiy akademik manba:
- [2] Bodie, Zvi, Alex Kane, and Alan J. Marcus. Investitsiyalar. 12-nashr. New York: McGraw-Hill Education, 2021.
- [3] Hull, John C. Opsionlar, Fyucherslar va Boshqa Derivativilar. 11-nashr. Boston: Pearson, 2022.
- [4] Baldauf, G., and G. J. G. van Kervel. "Chakana Opsion Savdosining Yuksalishi." Moliya Jurnali, vol. 77, no. 5, 2022, pp. 2779-2820.
- [5] Fabozzi, Frank J. Qat'iy daromad tahlili. 4-nashr. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2021.